

ІБАДИТСЬКА КРИТИКА ШІЇЗМУ: ОЦІНКА ХАЛІФАТУ АБУ БАКРА

Радівілов Д. А.

Як відомо, пророк Мухаммад не залишив чітких вказівок щодо свого наступника, а події, пов'язані з обранням нового очільника мусульман – халіфа Абу Бакра, виявили в їхньому середовищі принаймні три угруповання, кожне з яких переслідувало власні політичні цілі: так, більшість мухаджирів об'єдналися навколо Абу Бакра, 'Омара і Абу 'Убайди; до кандидатури 'Алі схилилися аз-Зубайр б. ал-'Аввам, Талха б. 'Убайдаллах і Фатима; а ансари згуртувалися навколо фігури Са'да б. 'Убади. Хоча обрання Абу Бакра відбулося на основі консенсусу більшості мусульман – лише Са'д б. 'Убада із групою найближчих родичів-хазраджитів відмовився формально визнати владу Абу Бакра – і це було засвідчене присягою, згодом факт передачі влади Абу Бакрові дістав суперечливі оцінки з боку ідеологів найбільших релігійно-політичних течій: суніти вважали такий вибір мусульман обґрунтованим і легітимним, тоді як шіїти вбачали в Абу Бакрі узурпатора влади, яка, на їхню думку, повинна була перейти до 'Алі. Аргументи сунітів опиралися на загальновідомі факти з життя общини мусульман часів Пророка і особисті якості Абу Бакра: Абу Бакр подається улюбленцем одноплемінників, авторитетним знавцем традицій і звичаїв курайшитів, людиною високоморальною, м'якою¹, доброю і шанованою; підкреслюється, що Абу Бакр – один із перших курайшитів, які визнали пророцтво Мухаммада і прийняли іслам до переселення мусульман у Йасріб. Будучи можливим торговцем, від початку пророчої місії Мухаммада Абу Бакр надавав йому матеріальну допомогу, вів активну пропаганду ісламу серед одноплемінників (саме завдяки “заклику” Абу Бакра іслам прийняли такі видатні мусульманські діячі, як 'Усман б. 'Аффан, аз-Зубайр б. ал-'Аввам, 'Абд ар-Рахман б. 'Ауф, Са'д б. Абу Ваккас і Талха б. 'Убайдаллах); Абу Бакр супроводжував і оберігав Мухаммада під час хіджри, а донька Абу Бакра, 'А'іша, за традиційними уявленнями мусульман, була улюбленою дружиною Пророка. В останні дні життя смертельно хворий Пророк на поліг на призначенні Абу Бакра керівником молитви мусульман, що розглядається сунітами як завуальоване, не виражене явно

волевиявлення Мухаммада щодо найбажанішої кандидатури свого наступника. Саме останній факт, на думку сунітських ідеологів, по праву став вирішальним під час обрання нового лідера мусульман.

У полеміці із сунітами шийтські ідеологи, у свою чергу, підкреслюють заслуги ‘Алі б. Абу Таліба, звертаючи увагу на інші обставини: так, вирушивши у похід на Табук (9 р. х./630 р. н. е.), Мухаммад обрав своїм заступником у Медині ‘Алі, який за відсутності Пророка повинен був піклуватися про його родину. У цей час лицеміри (*мунафікун*) стали розповсюджувати плітки: начебто Мухаммад залишив ‘Алі у Медині, оскільки не хотів брати його з собою. Не витримавши глузувань, ‘Алі покинув Медину, наздогнав Пророка і, описавши ситуацію, що склалася у місті, засвідчив йому своє бажання взяти участь у військовій кампанії. Вислухавши ‘Алі, Мухаммад сказав: “Повертайся і потурбуйся про наші родини. Хіба ти не задоволений тим, що посідаєш при мені те саме місце, яке Харун посідав при Мусі, але [із тією лише різницею, що] після мене вже не буде іншого пророка” [Ібн Хішам]. Після розмови з Пророком ‘Алі повернувся до Медини, а Мухаммад продовжив похід. На переконання шийтів той факт, що сам Мухаммад порівняв ‘Алі з Харуном, який за коранічним переказом є братом Муси і, що важливо, призначений самим Аллахом йому у помічники², служить очевидним свідченням того, що Пророк бачив своїм найближчим соратником і наступником саме ‘Алі б. Абу Таліба.

Іншим, не менш очевидним свідченням на користь наступництва ‘Алі, згідно з інтерпретацією шийтських ідеологів, є наполягання Мухаммада, аби ‘Алі супроводжував його під час прощального паломництва і став учасником жертвоприношення, влаштованого Пророком. Глибоко символічною шиїти вважають таку обставину: у ‘Алі не виявилось з собою жертвовної тварини і Пророк приніс одну жертву від обох – від себе і ‘Алі [Ібн Хішам].

Ібадити, так само як суніти, визнають Абу Бакра і ‘Умара законними і праведними халіфами, але, на відміну від сунітів, не вважають праведною традицію третього халіфа – ‘Усмана. Ставлення ібадитів до ‘Алі неоднозначне – з одного боку, він вважається законним імамом мусульман, а боротьба ‘Алі з тими, хто хотів помститися за ‘Усмана, щиро схвалюється. З іншого – згода ‘Алі підкоритися рішенню третейського суду під час суперечки

з Му‘авією ібадитськими ідеологами суворо засуджується, а сам ‘Алі від цього моменту потрапляє до категорії неправедних. Така оцінка діяльності чотирьох перших халіфів відрізняється як від сунітської (суніти вважають Абу Бакра, ‘Умара, ‘Усмана й ‘Алі праведними халіфами), так і від шиїтської (на переконання шиїтів Абу Бакр, ‘Умар і ‘Усман – узурпатори, які відібрали владу в ‘Алі і його нащадків) і унаочнює своєрідність релігійно-політичної доктрини ібадитів.

Усвідомлення наслідків історичної події, оцінка вчинків мусульманського діяча з позицій ібадитської ідеології стали в середовищі ібадитів одним із способів доктринальної самоідентифікації, знайшли відображення в їхній літературі.

Одна з частин *Sipi* ібадитського автора з Оману Абу-л-Му‘сіра ас-Салта б. Хаміса (IX ст.), що має заголовок *Фі зікр ал-іхтілаф фі асхаб ан-набі ‘алайхі ас-салат ва-с-салям* (“Про суперечності серед асхабів Пророка, молитва і мир над ним”) [*ас-Сійар ва-л-джавабат лі-‘улама’ ва-а’імнат ‘уман*. Частина друга. – Оман, 1989], містить ібадитську критику шиїтських уявлень щодо неправомірності обрання Абу Бакра і неправедності його правління.

Абу-л-Му‘сір розпочинає міркування з очевидної, на його думку, тези: після смерті пророка Мухаммада найкращою кандидатурою нового лідера мусульман був Абу Бакр ас-Сиддик – ібадит перелічує достоїнства Абу Бакра: він мав славу сумлінного мусульманина, краще за інших знав Коран і сунну Пророка, був ліпше за всіх обізнаний із тим, що було дозволено і заборонено Аллахом, побожність і чесність Абу Бакра були широко відомі серед мусульман; до того ж, в останні дні свого життя Пророк призначив Абу Бакра керувати молитвою замість себе. Абу Бакр не прагнув влади – під час обрання наступника Пророка він закликав ансарів присягнути найдостойнішому з числа мухаджирів (тоді Абу Бакр запропонував замість себе дві кандидатури – ‘Умара і Абу ‘Убайди). Абу-л-Му‘сір підкреслює: правда полягає в тому, що Пророк не віддавав розпоряджень Абу Бакрові, аби той став халіфом після його смерті, так само як не віддавав таких указівок будь-кому іншому – у протилежному випадку той, хто мав би таке повеління від Пророка, заявив би про своє право на халіфат і боровся би за нього. Натомість Посланник Аллаха залишив після себе знак, орієнтир (*‘алам*), який свідчить на

користь імамату Абу Бакра. Цей знак – призначення Абу Бакра керувати молитвою мусульман. Під час обрання халіфа виборці збагнули таке: ніхто з них не має повноважень скасувати рішення Пророка – адже мусульмани, які, на думку Мухаммада, не мали достатніх чеснот, щоб очолити молитву одновірців, не можуть позбавити Абу Бакра права керувати молитвою, якщо воно надано самим Пророком. Усвідомлення саме цієї обставини, на переконання Абу-л-Му'сіра, послужило вирішальним аргументом на користь кандидатури Абу Бакра.

Абу-л-Му'сір коротко формулює позицію шіїтів із цього питання, аби нижче піддати її аргументованій критиці: рафідити (тобто шіїти) твердять, що за життя Пророк таки віддав розпорядження (*амара*), згідно з яким 'Алі мав би стати халіфом, а Абу Бакр, порушуючи волю Посланника, відібрав (*расаба*) імамат силою. Ібадит зауважує: якщо б усе було так, як твердять шіїти, 'Алі слід було б визнати *кафіром*, оскільки той зігнував наказ самого Пророка. Адже якби 'Алі був наділений правом на імамат від самого Пророка, то він би мусив битися за владу, і така його боротьба була би цілковито законною – Абу-л-Му'сір нагадує: саме так вчинив 'Алі пізніше, коли із зброєю у руках відстоював свій халіфат у суперечці з Талхою, аз-Зубайром, 'А'ішею і Му'авією після вбивства халіфа 'Усмана. Усе це, за висновком ібадита, підтверджує хибність позиції шіїтів.

Абу-л-Му'сір вдається до розгляду обставин обрання Абу Бакра: як зазначалося вище, один із учасників дискусії – Са'д б. 'Убада – з кількома прибічниками уникнув присяги Абу Бакрові, що свідчило, на думку шіїтів, про відсутність консенсусу серед виборців стосовно кандидатури Абу Бакра і, відповідно, про нелегітимність його обрання. Ібадит заперечує: спільної думки відносно Абу Бакра дійшли всі – і мухаджири, і ансари; Са'д не відмовлявся підкоритися Абу Бакрові і не висловлювався проти нього, не наполягав на тому, що його кандидатура є кращою за кандидатуру Абу Бакра, не заперечував того, що обрання Абу Бакра є правомірним (аргументи Абу-л-Му'сіра узгоджуються із свідченнями учасників події: вони повідомляють, що Са'д б. 'Убада був присутній під час обговорення, проте не брав участі у полеміці і весь час мовчав, оскільки почувався зле [Ібн Хішам]). Ібадит додає: навіть якби Са'д озвучив свою незгоду під час дебатів, його б не підтримали решта мусульман. До того ж, той факт,

що Са'д не присягнув Абу Бакрові, цілком компенсується його мовчазною згодою із рішенням мусульман, на переконання ібадита, більш достойних за самого Са'да.

Ще одне питання, яке, на думку Абу-л-Му'сіра, тлумачиться шийтими неправильно, пов'язано з розподілом спадку Посланника Аллаха. Шийти твердять, що Абу Бакр учинив неправомірні дії відносно Фатими – доньки Мухаммада, дружини 'Алі б. Абу Таліба, – відібравши у неї майно, що належало Пророку і після його смерті повинно було перейти їй – законній спадкоємиці. Ібадит зауважує: насправді, мова йде про те майно, яке не було у власності Пророка, а перебувало у його розпорядженні, тобто було віддано йому Аллахом у кормління, оскільки належало до категорії *фай'*. Окрім цього, як широко відомо з мусульманської традиції, Мухаммад заповів увесь свій спадок, у тому числі земельні наділи в оазі Фадак, на які претендувала Фатима, на потреби громади мусульман і не розподіляв його серед родичів. На переконання ібадита, усе майно Мухаммада після його смерті відійшло мусульманській громаді (тобто перейшло до категорії *вакф*), і відтоді родичі Мухаммада не мають на нього жодних прав. Абу-л-Му'сір уточнює: якби після смерті Пророка його майно підлягало успадкуванню, то право на частину спадку мала б не тільки Фатима, а й усі його спадкоємці – у тому числі дружини Мухаммада і дядя Пророка 'Аббас. Якщо припустити, що Абу Бакр дійсно порушив права родичів Пророка, то 'Алі, ставши халіфом, мав би відновити справедливість, розподіливши успадковане від Пророка серед усіх законних спадкоємців. Однак, як нагадує Абу-л-Му'сір, цього не сталося: 'Алі, будучи халіфом, залишив рішення Абу Бакра стосовно спадку Мухаммада без змін.

На додаток Абу-л-Му'сір зауважує: до незаперечних заслуг Абу Бакра належить його боротьба проти відступників (*ахл ар-рідда*), а також тих мусульман, які після смерті Пророка припинили сплату *закату* і знехтували своїми зобов'язаннями перед Аллахом.

Як бачимо, критика ібадитом Абу-л-Му'сіром ас-Салтом б. Хамісом шийтських уявлень про неправомірність халіфату Абу Бакра зосереджена навколо епізодів мусульманської історії, які дістали діаметрально протилежних оцінок з боку сунітських і шийтських ідеологів: передусім, це обрання наступника Мухаммада – халіфа Абу Бакра, а також рішення останнього позбавити Фатиму

права на спадщину Пророка. Ібадитські аргументи, так само, як і висновки, яких доходить ібадитський учений, не відрізняються від сунітських: Абу Бакр вважається найдостойнішим кандидатом на халіфат, оскільки має незаперечні заслуги перед ісламом і призначений самим Посланником керувати молитвою; обрання Абу Бакра слід визнати легітимним, оскільки воно відбулося на основі консенсусу ансарів і мухаджирів (при цьому визнається, що присягнули Абу Бакру не всі учасники дискусії); поведження ж Абу Бакра з Фатимою повністю відповідає нормам мусульманського права, оскільки її претензії на майно Пророка з юридичної точки зору було безпідставними.

---

¹ В одному з хадісів ‘А’іша дає Абу Бакру, своєму батькові, таку характеристику: “...Абу Бакр – людина вразлива, із слабким голосом, часто плаче, коли читає Коран” [ал-Бухарі].

² Муса звертається до Аллаха із проханням призначити йому у помічники кого-небудь із родичів – а саме, брата Харуна, і таким чином примножити його силу перед лицем Фараона. Аллах погоджується [Коран, 20 (“*Та ха*”) : 26 (25) – 37 (37), 44 (42) – 46 (44); 28 (“Оповідь”) : 34 (34) – 35 (35)].